

об'єктивній точності оцінок доробку конкретного автора, адже кожна національна культура і кожна епоха мали власні, часто діаметрально протилежні уявлення про ті самі мистецькі артефакти.

Монографія “Латиномовна література України XV–XIX ст.: жанри, мотиви, ідеї” М.С.Трофимука – оригінальне самостійне дослідження, апробоване багатьма науковими публікаціями, зокрема, у першому та другому томах Нової академічної історії української літератури у 12-ти томах. Монографія написана на доброму науково-методологічному рівні з дотриманням вимог Міністерства науки і освіти України до наукових публікацій.

Микола Ткачук, проф. (Тернопіль)
Притолок Світлана, доц. (Тернопіль)

Відгомін війни крізь оптику філософії екзистенціалізму

(Маланій Н.І. Екзистенціали війни в українській та німецькій літературах / Назар Маланій. – Тернопіль: Підручники і посібники, 2015. – 304 с.)

Війна як проблемно-тематичний комплекс у літературі є надзвичайно складним явищем, оскільки характеризується гетерогенністю як змістових рівнів, так і різноманітністю форм вираження в кожному конкретному випадку. Тематика війни та її наслідків охоплює потужний масив філософських, психологічних, естетичних, моральних, онтологічних проблем і є невичерпним джерелом для різного роду досліджень, особливо в царині літератури. Філософська система екзистенціалізму як евристична модель пізнання художнього світу видається найбільш продуктивною в сенсі осягнення сутності війни, оскільки пропонує багатий категоріально-понятійний апарат та системний інструментарій, що дозволяє всебічно осмислити проблематику трагічної екзистенції особистості у межовій ситуації війни в усіх її парадигматичних зв'язках. Монографія Маланія Назара Ігоровича презентує і, разом з тим, утверджує теоретико-методологічну матрицю екзистенціального підходу в компаративістиці. Вперше в українському літературознавстві здійснюється компаративний

аналіз української та німецької літератури про Другу світову війну на основі концептосфер екзистенціалізму, адже в такому контексті досі не проводилося порівняльних студій. Фрагментарні розвідки, які висвітлювали окремі аспекти творчості письменників у межах національних традицій, не відкривають об'єктивної картини із цієї проблематики, а в багатьох випадках ґрунтувалися на зразках, що однобічно експлікують екзистенційну проблематику Другої світової війни. Отже, немає жодних сумнівів, що таке дослідження є актуальним, необхідним і, з огляду на застосовану методіку, новаторським.

Цінність цієї наукової праці можна окреслити в кількох площинах. По-перше, з погляду методології, робота розширює діапазон літературознавчих студій, адже її автор накреслив у межах екзистенційно-філософської парадигми, спираючись на актуальні дослідження в цій царині, власну, і, як показує дослідження, ефективну новаторську модель аналізу екзистенційних текстів. По-друге, без сумніву, праця заповнює лакуни в компаративному дискурсі, зокрема, вона відкриває завісу на українсько-німецький художній простір творів про Другу світову війну. Здійснення цілісного та системного порівняльного аналізу екзистенціалів війни із зосередженням уваги на філософсько-теоретичних, естетичних, психологічних та морально-етичних проявах ідей екзистенціалізму в українському та німецькому дискурсах, а також на формах їх художньо-стилістичного вираження у тексті, прийомах творення художньо-організаційної структури авторського світу, безумовно, стало примітним здобутком в галузі літературної компаративістики і збагачує методологію науки про літературу. По-третє, очевидне значення дослідження і в літературно-історичній площині. Воно доповнює уявлення про екзистенційний модус в українській літературі загалом, відкриває нові грані творчої спадщини українських письменників, присвяченої тематиці Другої світової війни, і компенсує таким чином гіперболізовану пафосність і тенденційну заідеологізованість радянської літератури. Порівнюючи тексти українських авторів – Івана Багряного, Олеся Гай-Головка, Уласа Самчука із творами визнаних у світі й авторитетних представників німецької літератури – Гайнріха Бюлля та Еріха Марії Ремарка, дослідник підкреслює об'єктивну значущість зразків української літератури в загальнолітературному

світовому процесі, вказуючи і на моменти її спільності й національної своєрідності в контексті європейського літературного процесу.

Робота вражає масштабністю і поліаспектністю дослідження, що виразно проступає крізь комплекс застосованих методів. Намагаючись різноплосинно окреслити екзистенційні виміри художнього буття людини воєнної та повоєнної доби на рівні тем, екзистенціалів, поетикальних та аксіологічних парадигм, автор вдається до герменевтичного, порівняльно-історичного, порівняльно-типологічного, біографічного, аналітичного, генетичного, контактологічного, типологічного, архетипного методів, використовує елементи структурно-функціонального аналізу. Варто відзначити, що йому вдалося логічно й органічно пов'язати такі різнопланові компоненти аналізу в єдине концептуальне ціле, що утворює наукове ядро дослідження.

У першому розділі послідовно окреслена методологічна база монографії: осмислюються філософсько-теоретичні та літературознавчі праці з екзистенціалізму, розглядаються його ключові концепти. Визначаючи пріоритети дослідження, Назар Маланій зауважує, що вагомим є не лише аналіз внутрішньої екзистенції людини, а й більш складного національного буття цілого суспільства, і, оскільки українці довго були «бездержавним народом», надзвичайно актуальним є питання національної ідентифікації. В цьому ж розділі розглядається концептуалізація терміна «екзистенціал», запропоноване вперше М.Гайдеггером у праці «Буття і час». Аналіз сучасних досліджень із цієї проблематики дозволяє автору констатувати факт переосмислення терміна «екзистенціал», уточнення дефініції та структурування його різновидів у чітку систему, внаслідок цього розширюються межі онтології та набуттям нею статусу метаантропології у сфері філософії кінця минулого і початку XXI століть. Погоджуючись із Н.В.Хамітовим щодо запропонованого ним трактування терміна «екзистенціал» та відповідної класифікації, автор окреслює межі теоретичного дискурсу та обґрунтовує вибір текстів для зіставлення. Він наголошує, що саме проза митців діаспори створює альтернативну інтелектуально-філософську рефлексію духовних і психологічних випробувань війни на противагу радянській літературі з її героїчно-патетичною інтерпретацією

війни, аксіомами якої стали екстремальна модальність, поляризація імагологічних вимірів «свого» і «чужого», гіперболічно негативне змалювання усього німецького як ворожого. Не можна не погодитись із таким твердженням. У цьому контексті цілком логічним і виваженим видається підбір українських текстів для порівняльного дослідження, зокрема твору Івана Багряного «Людина біжить над прірвою», цикл оповідань «Одчайдушні» Олеся Гай-Головка, книги спогадів та вражень «На коні білому» та «На коні вороному», роману «Чого не гоїть вогонь» Уласа Самчука. Творчість цих письменників розвінчує основні міфологеми радянського воєнного міфу і тяжіє до виявів літературного екзистенціалізму, що розв'язував проблеми не лише індивідуальної людської екзистенції, а й розглядав їх крізь призму категорії національного. З огляду на інтуїтивно-духовні та ментальні особливості художнього досвіду діаспори, закоріненого в антеїзм та кордоцентризм, погоджуємося також із тим, що екзистенціалістська методологія є особливо продуктивною для глибинного осмислення української історії, культури та літератури.

Важливим є другий розділ, в якому досліджуються екзистенціали буття людини у межовій ситуації війни та їх втілення в українсько-німецькому дискурсі, зокрема у творах І.Багряного «Людина біжить над прірвою» та Е.М.Ремарка «Час жити і час померати». Шляхом детального і послідовного аналізу автор наукової праці фіксує в обох письменників як спільні екзистенціали буття (туги, страху, відчаю, гніву, ненависті, віри, надії, любові та ін.), так і відмінні. Зокрема, автор засвідчує присутність екзистенціалів нудьги, волі, боротьби в романі І.Багряного та їх відсутність у творі Е.М.Ремарка, де натомість виразно проступає екзистенціал вини, протипагу якому в німецького романіста створює екзистенціал кохання.

Узагальнюючи свої студії, автор стверджує, що типологічна спільність модусів художнього буття персонажів коріниться в їх наднаціональній природі, властивій кожній людині, незалежно від етнічної приналежності, однак зауважує, що відмінності поетикальних структур зумовлені особливостями ментальних матриць українського та німецького народів.

На належному рівні критичної аргументації й синтетичних узагальнень аналізується часопросторова модель як елемент

художнього світу романів про війну. Розглядаючи специфіку творення хронотопної площини твору, Назар Маланій спирається на часопросторову модель Нонни Копистянської і досить розлого аналізує компоненти внутрішнього, зовнішнього й локального простору, що підсилюють екзистенційну форманту досліджуваних текстів. Тут також варто віддати належне авторові у його прагненні детально проаналізувати візуально-оптичні, акустичні та одоративні або запахові елементи простору. Це йому вдалося здійснити особливо переконливо і продемонструвати неабияку обізнаність у цій царині. Порівнявши часопростір у романістиці українського та німецького письменників, автор констатує спільність у підходах до сюжетно-композиційної побудови узагальнюючих характеристик зовнішніх і локальних просторів художніх творів, фіксує широке використання обома авторами образно-архетипних структур, зокрема таких, як вогню, повітря, води, землі. Однак, у роботі доведено й існування специфічних архетипних матриць, що виявляються в національно-ментальній і світоглядній площині.

Не менш ґрунтовними й аргументованими є розвідки, які торкаються християнсько-релігійних аспектів романів. Досліджуючи сакральний простір епічних творів, паралелі із канонічними текстами Євангелій, біблійні маркери, автор констатує, що письменники з однаковою частотністю використовують алюзії та інтертекстуальні вкраплення як ново заповітного, так і старозаповітного походження. Водночас автор приходить до висновку, що І.Багряний постає апологетом Християнських духовних цінностей, а Е.М.Ремарк тяжіє, натомість, до атеїстичного світогляду і філософії боговраченості. Цей момент Назар Маланій пояснює підвладністю німецької літератури атеїстичним віянням довоєнної та повоєнної Європи. Хоча, на наш погляд, не менш важливими були й чинники індивідуально-психологічного характеру.

Вагомим науковим досягненням дослідника є підрозділ, в якому він обґрунтовано й послідовно аналізує антропологічно-екзистенційні особливості концептів бінарної опозиції «Свій»-«Чужий», модифікуючи в імагологічній площині запропоноване Нонною Копистянською сегментування простору. На нашу думку, цей методологічний прийом виявився доволі ефективним у

дослідженні «свого» і «чужого» просторів. Автор послідовно доводить, що концепт «свого» реалізується на рівні автообразів, а «Чужого» – гетерообразів, втілених на рівні характеротворення. Він також констатує нестійкість класичної позиції щодо сталості цих концептів в обох письменників, а також вказує на наявність певного ідеологічного рівня. Акцентуючи увагу на тому, що Друга світова війна стала інспіруючим чинником виокремлення та кристалізації української національно-етнічної самості, Назар Маланий актуалізує проблему національної самоідентифікації, яка навіть на сучасному етапі розвитку українського суспільства не втрачає своєї гостроти. У підсумку автор акцентує на мультивалентному характері категоризації художнього світу зіставлених романів І.Багряного «Людина біжить над прірвою» та Е.М.Ремарка «Час жити і час померати».

Позитивної оцінки заслуговує й третій розділ праці, в якому досліджується категорія алієнації в її проекції на епістолярій, мемуаристику та численні твори Гайнріха Бюлля, Уласа Самчука та Олекси Гай-Головка. Розглядаючи екзистенційну ситуацію відчуження як магістральну в творах про Другу світову війну, автор наукової розвідки здійснює порівняльний аналіз її художніх виявів у різножанровій прозі на національному, індивідуальному, міжособистісному, метафізичному, трансцендентальному та поетикальному рівнях. Розділ максимально деталізований у межах предмету розгляду. У підсумку дослідник цілком слушно засвідчує суголосність письменників у вирішенні екзистенційно-антропологічної проблеми відчуження.

Положення кожної частини монографії підкріплені текстовими прикладами. Вдало дібрані цитати переконливо ілюструють думки літературознавця, є своєрідною доказовою базою й адекватно відображає стратегію дослідження. Автор приходиться до виважених та аргументованих висновків.

Хочеться відзначити і стиль написання, який відповідає науковому дискурсу дослідження. Незважаючи на складність проблематики, насиченість термінологією та категоріальними визначеннями, наукова праця Маланія доволі «легко» сприймається. Чіткість, логічність, влучність формулювань сприяють вільному й невимушеному плинові думки й розумінню авторської концепції.

Загалом, високо оцінюючи монографію Н.І.Маланія, виникають певні дискусійні моменти, висвітлення яких сприятиме більш повній та об'єктивній характеристиці результатів дослідження, а саме: недостатню аргументованість вибору німецьких письменників; наявність незначних технічних огріхів.

Монографія Маланія Назара Ігоровича «Екзистенціали війни в українській та німецькій літературах» – це завершена, оригінальна, методологічно виважена й теоретично обґрунтована, компаративна за своїм характером праця, у якій здійснено цілісний та системний порівняльний аналіз екзистенціалів війни в українсько-німецькому літературному просторі. Робота виконана на високому фаховому рівні.

Микола Ткачук, проф. (Тернопіль)

Дискурс мемуарно-автобіографічної прози ХХ століття

(Черкашина Тетяна. Мемуарно-автобіографічна проза ХХ століття: мемуарно-автобіографічна проза ХХ ст.: українська візія. Монографія. – Харків: Факт, 2014. – 318 с.)

У сучасному українському дискурсі після багатьох років ідеокритичних обмежень по-особливому актуалізувалось дослідження такої форми наративного дискурсу, як мемуарно-автобіографічна проза ХХ століття. Якщо у попередній культурній парадигмі людина вимушена була онтологію свого буття означувати тільки в межах чужого хронотопу, який нав'язувався зовні, то нині, отримавши свободу, вона має нагоду в рамках свого тексту суб'єктивізувати та об'єктивізувати різноманітні явища культури, як і ті, що залишилися їй у спадок від попередніх генерацій, так і ті, творцем яких вона має право вважатись. Для того, щоб відповідним чином окреслити означені перспективи, суб'єкту творчої комунікації потрібен жанр, що, за висловом Михайла Бахтіна, мав би упорядкувати належний рівень взаєморозуміння та діалогу. Знаменно, що ним став жанр мемуарно-автобіографічної прози, який в умовах комуністичної